

**ШАҲАРЛАРНИНГ ИҚТИСОДИЙ ГЕОГРАФИК ЎРНИНИ ЯХШИЛАШ
МУАММОЛАРИ (ТОШКЕНТ ВИЛОЯТИ ШАҲАРЛАРИ МИСОЛИДА)****Асомова Шахноза Дилшод қизи**

Аннотация: Мазкур мақолада шаҳарларнинг ривожланишида географик ўриннинг аҳамияти ва роли ёритилган. Тошкент вилоятининг ривожланишига кўра турли хил бўлган шаҳарларининг салоҳияти баҳоланган ва етакчи тармоқлари таҳлил қилинган

Калит сўзлар: Иқтисодий географик ўрин, шаҳарлар, шаҳарлар потенциали

Шаҳарнинг қулай иқтисодий-географик ҳолати (И.Г.Ў.) унинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг потенциал омилларидан биридир. Тошкент вилояти шаҳарларининг аксарияти иқтисодий географик ўрнига қулай баҳо берсак бўлади. Тошкент вилояти республикада иқтисодий-ижтимоий тараққиёти, урбанизациялашув ва саноатлашув жараёни ўзига хос локомотив минтақалардан саналади. Айтиш жоизки, минтақа иқтисодий тараққиётини таъминлашда турли хом-ашё ва ёқилғи базаси, муҳим транспорт йўллари, аҳоли пунктларининг жойлашуви, инвестиция муҳити ҳамда маркетинг каби омиллар иқтисодий географик ўриннинг қулайлигидан дарак беради. Шу ўринда, минтақа интеграл ўринининг қулайлиги, хусусан сиёсий қўшничилик, иқтисодий, маданий алоқаларни йўлга қўйилганлиги, минтақанинг транзит имкониятларини ҳам алоҳида таъкидлаш жоиз.

Шаҳарнинг қулай иқтисодий-географик ҳолати (И.Г.Ў.) унинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг муҳим омилларидан биридир. Таъкидланганидек, Тошкент минтақасида жойлашган шаҳарлар И.Г.Ў. нинг бирмунча қулайлиги билан характерланади. Бу ҳолат аввало уларнинг пойтахт яқинида жойлашганлиги ва саноатлашув даражасининг юқорилиги туфайли келиб чиқади. Вилоят шаҳарлари микро И.Г.Ў. қулайлиги қўшни минтақалар ва қўшни республикалар билан барча турдаги қуруқлик транспорти (автомобил, темир йўл, қувур) тузилмалари билан нисбатан яхши боғланганлигида ҳам ўз ифодасини топади. Микро И.Г.Ў. даги бундай қулайликлар тарихий даврлардан то бугунги кунга қадар минтақани вилоятлар орасида аҳолиси зич, катта шаҳарлар сони кўп, иқтисодиёти нисбатан ривожланган даражага олиб чиққан. Айтиш жоизки, И.Г.Ў. нинг энг юқори салоҳияти Чирчик, Янгийул, Ғазалкент ва Қибрай шаҳарлари атрофида тўпланган. Шаҳарлар И.Г.Ў. салоҳиятини баҳолаш йирик инфратузилма лойиҳаларининг шаҳарсозлик нуқтаи назаридан баҳолашда кенг қўлланилади. Умуман олганда, шаҳарлар иқтисодий ўринининг қулайлигини баҳолашда шаҳарлар ва қўшни давлатлар иқтисодиёти, шунингдек улар ўртасидаги ўзаро алоқадорлик (масофага қараб) гравитацион модел аниқланади. Айни ёндашув дастлаб С.Д.Гаррис (1954 й.), кейинчалик М.И.Трейвиш (1975 й.) тадқиқотларида келтирилган. 2013 йилда В.Л. Бабуринов ва С.П.Земцовлар томонидан Россия шаҳарлари иқтисодий географик ўрнини баҳолаш методикаси ишлаб чиқилган. Унга кўра, маълум шаҳарнинг И.Г.Ў. салоҳиятини аниқлаш (EGP Reg) минтақавий ва халқаро (EGPWorld) ўрин салоҳиятини баҳолашни ўз ичига олган:

$$EGP_i^{All} = EGP_i^{Reg} + EGP_i^{World} = \sum_{j=1}^n \frac{MV_j}{R_{i,j}^a}$$

Бу ерда MV_j - ялпи шаҳар маҳсулоти ёки j мамлакатнинг ялпи ички маҳсулоти (сўм)да, R_i, j^a - бошланғич шаҳар j ёки бошқа шаҳарлар ва мамлакатнинг пойтахтлари орасидаги масофа (км, сўм); n - шаҳарлар ва мамлакатларнинг умумий сони; a - эмпирик коэффициент. Бу ерда керакли шаҳар ёки мамлакатнинг пойтахти орасидаги иқтисодий масофа эътиборга олинаётгани боис ўлчов бирлиги сифатида сўм қабул қилинган.

Мазкур формула орқали шаҳарларнинг мамлакат ва минтақада тутган ўрни баҳоланади ҳамда ушбу шаҳарларни келажакдаги иқтисодий салоҳиятини аниқлаш имкони бўлади. Шунингдек, мазкур формула ёрдамида вилоят шаҳарларининг халқаро майдондаги ва минтақадаги потенциали аниқланади. Бу формула асосида Тошкент вилоятидаги шаҳарларни иқтисодий географик ўрни қулайлиги жиҳатидан районлаштириш имкониятига эга бўлиш мумкин. Районлаштириш юқори, ўрта, паст ва энг паст даражаларга ажратилади.

Шунингдек, шаҳарларнинг иқтисодий-ижтимоий ривожланиши ва И.Г.Ў. ни баҳолашда SWOT таҳлил усулидан фойдаланиш ҳам ижобий самара беради. Мазкур метод шаҳарнинг кучли, заиф, имконият ва таҳдид томонларини белгилашни назарда тутди. Натижада, ўрганилаётган шаҳарнинг рақобатбардошлигига эришиш йўллари аниқланади. Мазкур усулни таҳлил-ташҳис усули деб айтиш ҳам мумкин. Энг муҳими бунда заиф ва имкониятларга ҳам эътибор қаратилади, таҳдид ҳисобга олинади ва шу асосда шаҳарнинг истиқбол ривожланиши йўллари белгиланади.

Кейинги ўринда эса вилоят шаҳарларининг иқтисодий географик ўрнининг қулайлик даражаси SWOT таҳлили орқали баҳоланди.

1-жадвал

Чирчиқ шаҳрининг SWOT таҳлили

Кучли томонлари	Кучсиз томонлари
<p>Қулай табиий географик ўринга эга.</p> <p>Табиий ресурслар билан яхши таъминланганлиги.</p> <p>Шаҳарда саноат тармоқлари жуда яхши ривожланганлиги.</p> <p>Автомобил йўлининг яхши ривожланганлиги.</p> <p>Темир йўл транспортининг яхши ривожланганлиги, хусусан шаҳарнинг ўзидан 3 та темир йўл станцияси мавжуд.</p> <p>Тошкент шаҳри билан боғловчи электрчиқка станциясининг мавжудлиги.</p>	<p>Экологик вазиятнинг яхши эмаслиги.</p> <p>Аҳолига хизмат кўрсатувчи кўнгилочар объектларнинг камлиги.</p>
<p>Имкониятлари</p> <p>Республикада кимё саноатининг асосий маркази саналади.</p> <p>Дарё бўйида жойлашганлиги.</p> <p>Энергия манбалари билан яхши таъминланганлиги</p> <p>Шаҳарда 3 та Олий ўқув юрти мавжуд.</p> <p>Ижтимоий объектларнинг яхши ривожланганлиги.</p>	<p>Хавф-хатар.</p> <p>Аҳолининг кўп миллатлиги.</p> <p>Вилоятнинг чегара ҳудудига яқин жойлашганлиги.</p>

<p>Малакали кадрларга эга. Полигонларидан харбий ўқув дала машғулоти ўтказилади. Турли соҳаларни ўзида қамраб олганлиги. Шаҳарнинг шимоли-шарқида аэродромнинг мавжудлиги.</p>	
--	--

Жадвал муаллиф тамонидан тузилган.
Ушбу таҳлилдан кўриниб турибдики Чирчиқ шаҳрини иқтисодий географик ўрнини қулай деб айта олишимиз мумкин. Айнан Ўзбекистонда йирик кимё саноатининг маркази саналган бу шаҳар даврлар ўзгаришида иқтисодий географик ўрнининг қулайлик позициясини йўқотмаган.
Эко географик ўрни бироз ноқулай зеро бу ҳудуднинг саноатлашганлиги билан бевосита боғлиқдир. Сиёсий географик ўрин борасида ҳам қулай дея олмаймиз. Иқтисодий, транспорт географик ўрни қулай ва яқин келажакда ҳам бу кўрсаткичлар яхшиланиб бораверади. Охириги йиллардаги ўзгаришлар анча бу шаҳарнинг ривожланишига ижобий таъсир ўтказмоқда

2-жадвал

Нурафшон шаҳрининг SWOT таҳлили

<p>Кучли томонлари (S)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Вилоят маркази эканлиги; 2. Тошкент шаҳрига яқин жойлашганлиги; 3. Шаҳарнинг туристик объектларга эга эканлиги; 4. Қулай табиий географик ўрни; 5. Туябўғиз сув омборига яқин жойлашганлиги; 6. Вилоятнинг бошқа шаҳарлари учун марказий ўринда жойлашганлиги; 7. Автомобил ва темир йўл транспорти яхши ривожланган; 8. Хизмат кўрсатиш соҳасининг жадал ривожланаётганлиги. 	<p>Кучсиз томонлари (W)</p> <p>Саноат тармоқларининг диверсификацияланмаганлиги; Шаҳарнинг тор соҳага ихтисослашганлиги; Олий ўқув юр்தларининг мавжуд эмаслиги; Юқори малакали кадрларнинг нисбатан камлиги;</p>
<p>Имкониятлари (O)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. “SMART city” лойиҳаси учун танланганлиги; 2. Шаҳарда қурилиш ишларининг жадал олиб борилаётганлиги; 3. Улкан Тўйтепа харобаларида туризмни ривожлатириш имкониятининг мавжудлиги; 4. Озиқ-овқат ва енгил саноат тармоқларини ривожлантириш имконияти; 5. Тошкент шаҳридан малакали кадрларни жалб қила олиши. 	<p>Хавф-хатар (T)</p> <p>Пойтахт Тошкентнинг таъсир доирасида шаҳарнинг тез ривожлана олмайганлиги; Шаҳар канализация ва коммунал хўжалиги инфратузилмасининг етарлича ривожланмаганлиги; Шаҳарга миграция оқимининг сустлиги.</p>

Жадвал муаллиф тамонидан тузилган.

Тошкент вилоятининг бу шаҳри қадимий тарихга эга бўлиб илк туркий хон даврига бориб тақалади. 2017 йилдан Нурафшон номи берилган бўлсада бу шаҳар вилоятда машҳурдир. Ушбу шаҳар 2017 йилда Ўзбекистондаги илк “ақлли шаҳар” лойиҳаси учун танлаб олингандан сўнг ушбу шаҳарга кучли эътибор қаратилмоқда. Бу лойиҳа доирасида қандай ишлар амалга оширилиши белгилаб олинди. Пировардида ушбу шаҳар аввало Нурафшон шаҳри учун административ шаҳарга хос кўриниш касб этиши максимал қулайликка эга бўлган шаҳар лойиҳаси ишлаб чиқилди. Нурафшон шаҳрини Тошкент шаҳри билан боғловчи 25 кмли йўл тезкор йўл қурилиши режалаштирилган. Бундан ташқари Олий ўқув юртлири қурилиши, замонавий турар жой, бизнес марказлар, административ ташкилотлар қурилиши ва аҳолига хизмат кўрсатувчи тармоқларни қурилиш режалаштирилган.

Нурафшонда ақлли шаҳар қурилиши учун 246 гектар ер майдони ажратилган бўлиб, 2,5 млн долларлик инвестицияни ўзлаштириш кўзда тутилган. Бундан ташқари, Тошкент шаҳридан Нурафшон шаҳригача метро линиясини қуриш ҳам режалаштирилган.

3-жадвал

Ғазалкент шаҳрининг SWOT таҳлили

<p>Кучли томонлари Қулай табиий географик ўрин Барқарор экологик вазият Рекреацион ресурсларга бой Автомобил ва темир йўл транспортининг ривожланганлиги Замонавий кўнгилочар объектларнинг барпо қилинаётганлиги</p>	<p>Кучсиз томонлари Туризмни ривожлантириш учун меҳмонхоналарнинг етарли эмаслиги Ушбу соҳа бўйича кадрларнинг камлиги Маркетингни етарли даражада ривожланмаганлиги</p>
<p>Имкониятлари Туризмни янада ривожлантиришга кенг имкониятларнинг мавжудлиги. Транспорт инфратузилмасининг жадал ривожланаётганлиги</p>	<p>Хавф-хатар Туризмни ривожланиши оқибатида табиий объектларга зарар етиши ва атроф муҳитни ифлосланиши</p>

Жадвал муаллиф тамонидан тузилган.

Бўстонлик туманининг маъмурий маркази саналган бу шаҳар асосан рекреация ресурси асосида ривожланган бу шаҳарда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи консерва заводи, сут маҳсулотларини қайта ишловчи ва вино заводи, мрамар заводи, тош чархловчи ва шиша заводи мавжуд. Тошкент–Хожикент темир йўл линиясида жойлашган. Айнан шу йўл орқали Тошкент шаҳрига аҳоли интенсив қатнайди. Шаҳар четларида санатория, оромгоҳлар, дам олиш масканлари жойлашган. Ғазалкент шаҳрини Тошкент шаҳри билан боғловчи 3 қаватли йўл ўтказгични қурилиши бу шаҳарга томон йўлни янада қисқартирди.

1. Тошкент вилояти шаҳарларининг иқтисодий географик ўрнини таҳлил қилиш учун кўриб ўтиладиган шаҳарлар қайси кўрсаткичлар бўйича минтақада етакчилик қилади ва шаҳарлар ўртасида қандай алоқалар мавжудлигини таҳлил қилиш зарур. Ушбу жадвалда шаҳарларни қатор кўрсаткичлар асосида баҳолаб чиқилган. Бу кўрсаткичлар иқтисодий географик ўриннинг қулай ёки ноқулайлигини аниқлашда муҳим омил саналади.

Фойдаланилган адабиётлар:

- 1 В.Л., Земцов С.П. //Методика оценки потенциала экономико- географического положения городов России. Вестник Москвы. География 2016.

- 2 Баранский Н.Н. Об экономико- географическом изучении годов // Вопросы географии, Сб.2 – М., 1946.
- 3 Большакова Н.М. //К вопросу об экономико-географическом положении Красноярского края. География 2016.
- 4 Герасименко Т.И., Семёнов Е.А. //Экономико-географическое и геополитическое положение как интегральная пространственная категория. Вест. Оренбургского унив. 2015.
- 5 Земцов С.П. Оценка потенциала экономико-географического положения регионов России. Экономика региона.-Т., 2016.
- 6 Рахманов Б, Назаров М и др. //Природно-ресурсный потенциал развития промышленности Ташкентского экономического района.-Т.:2019.